

worked to improve the well-being of residents and daily life. The author notes that the income from joint-stock companies that provided various services (for example, transportation of passengers by tram) did not eliminate the problems of scarcity of funds for improvement of urban infrastructure, so in the early twentieth century the size of municipal loans has been increasing year by year. The residents of the city were disturbed by the following problems: unemployment, housing, sanitation, poor condition of educational institutions. The beginning of World War I interrupted the progressive development of urban space and brought considerable challenges for Chernivtsi and their inhabitants.

Keywords: Self-government, Magistrate, Burgomaster, Water transportation, Public transport, Urban planning.

Отримано: 18.10.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.309-323

УДК 378.6/477-25/«1907-1916»:329.17-053.6/477.43/.44/

Андрій Чуткий

«НЕ ЗНАКОВА» ПОСТАТЬ НА ТЛІ ДОБИ: ПРЕДСТАВНИКИ МОЛОДІ З ПОДІЛЛЯ У СТИНАХ КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ

Чуткий Андрій. «Не знакова» постать на тлі доби: представники молоді з Поділля у стінах Київського комерційного інституту. Досліджується доля «не знакових» вихідців із Поділля, котрі репрезентували ті національні складові, що на початку ХХ ст. становили абсолютну більшість населення Поділля, – українську, польську та єврейську. Для прикладу було обрано по одній особі з кожної із цих трьох груп, які в цей період навчались у Київському комерційному інституті.

Вибір студентів зумовлювався їх особливою роллю у житті тогочасного суспільства. А обрання для дослідження молоді саме Київського комерційного інституту зумовлено особливим демократизмом властивим для цього вишу в політиці щодо студентів, що таким чином робить його найбільш «чистим» об'єктом для історичного вивчення. Також це зумовлено тим, що це був перший в Україні виш економічного профілю. А отже на основі вивчення структури його студентського контингенту можна з'ясувати і ставлення тогочасного суспільства до господарської сфери життя.

Виявлені в особових справах досліджуваних студентів-подільян документи дозволили висвітлити не лише їх походження та почасти і певні дані щодо їх батьків, але й здобуту ними середню освіту.

Також ці групи документів дозволили «проявити» матеріальний аспект життя цих осіб у студентський період. Усі вони належали до матеріально незабезпечених осіб, що було властиво для значної частини тогочасного студентства. Це, поряд із кризою релігійності, засвідчувало приховані революційні процеси, що зрештою мали вилитись назовні. А студентство мало стати одним із їх рушіїв. Отже, маємо одне з опосередкованих свідчень наростання внутрішнього конфлікту в суспільстві початку ХХ ст., що зробив можливими подальші глобальні потрясіння.

Останнє пояснювалось і такою рисою як уникнення за будь-яку ціну мобілізації з початком Першої світової війни. Це було не просто небажання воювати, а саме небажання воювати за чужу їм державу. Тобто саме так сприймали Російську імперію представники пригноблених нею народів і що також мало наблизити її загибель в умовах світової війни.

Ключові слова: історія України початку ХХ ст., Київський комерційний інститут, мікро-історія, Поділля, студентство.

Чуткий Андрей. «Не знаковая» личность на фоне эпохи: представители молодежи из Подольской земли в стенах Киевского коммерческого института. Изучается судьба «не знаковых» выходцев из Подолья, что представляли те национальные составляющие, которые в начале ХХ в. составляли абсолютное большинство населения Подолья, – украинскую, польскую и еврейскую. Для примера было взято по одному представителю из каждой из этих трех групп, которые в этот период обучались в Киевском коммерческом институте.

Выбор студентов обусловлен их особой ролью в жизни тогдашнего общества. А выбор для изучения студентов именно Киевского коммерческого института обусловлен особенным демократизмом, который был характерен для этого вуза в политике относительно студентов, что таким образом делает его наиболее «чистым» объектом для исторического изучения. Также на основе изучения структуры его студенческого контингента можно выяснить и отношение тогдашнего общества к хозяйственной сфере жизни.

Вявленные в личных делах изучаемых студентов-подолян документы позволили высветить не только их происхождение и отчасти отдельные данные про их родителей, но и про полученное ими среднее образование.

Также эти группы документов позволили «проявить» материальный аспект их жизни в студенческий период. Все они принадлежали к материально необеспеченным лицам, что было характерно для значительной части тогдашнего студенчества. Это, в сочетании с кризисом религиозности, свидетельствовало о скрытых революционных процессах, которые в итоге должны были проявиться внешне. И именно студенчество должно было стать одним из их проводников. Таким образом, получаем опосредственное свидетельство нарастание внутреннего конфликта в обществе начала ХХ в., что и делал возможными дальнейшие потрясения.

Последнее объяснялось и такой чертой как уклонение за любую цену от мобилизации с началом Первой мировой войны. Это было не просто нежелание воевать, а именно нежелание воевать за чужую для них державу. То-есть именно так воспринимали Российскую империю представители угнетенных ею народов и что также должно было приблизить ее гибель в условиях мировой войны.

Ключевые слова: история Украины начала ХХ в., Киевский коммерческий институт, микро-история, Подолье, студенчество.

Тривалий період історична наука зосереджувалась над вивченням загальних процесів, а у разі звернення до окремих персоналій увага зверталася майже виключно на постаті «знакові» – визначних правителів, духовних чи суспільних лідерів, згодом – визначних науковців і т.п.

Проте об'єктивна реконструкція загальноісторичних процесів є неможливою без вивчення персоналій «загального» штибу, тобто «не знакових». Адже ж саме вони і репрезентують загальну ситуацію у суспільстві, оскільки власне і створюють саме суспільство. При цьому під «не знаковими» посталями розуміється не лише т.зв. «середня людина» (вживаючи термінологію А. Кетле), але й доволі активні та успішні люди, з державними діями та науковцями включно. Просто останні не стали тими «велетами», котрі змінили

хід подій або ж їх спадщина була призабута і не отримала належної оцінки та визнання.

Натомість постаті «знакові» є самодостатніми об'єктами вивчення, оскільки досягли олімпу, хай часом і лише у своїй сфері та задали їй подальший розвиток.

Як усвідомлення такої дихотомії між вихідними об'єктами та кінцевими результатами досліджень у західноєвропейській історичній науці почався перехід до вивчення мікро-історії або як сказав Антуан Про: «Настав час мікро-історії, монографій, що присвячені темам, перелік яких можна продовжувати до безкінечності»¹. І однією з її складових було звернення уваги науковців на «не знакові» особистості. Так постала величезна кількість робіт наукового та науково-популярного характеру, що були присвячені окремим, «не знаковим» постатям² або ж різним зрізам повсякденного життя загалом, що здобули поширення і на пострадянському просторі³. При цьому саме дослідження такого спрямування дозволили суттєво поглибити історичний дискурс, деталізувати його. Все це наповнило історичні праці «плоттю і кров'ю», тобто – надало їм більшої реалістичності та цілісності, а отже і відродило інтерес загалом до історії, бо ж тепер вона досліджувала саме його.

Пропонована розвідка побудована саме у рамках мікро-історичних студій, яка відображає вище зазначені тенденції в історичній науці, властиві і для вітчизняної історії, а також і відповідні запити у суспільстві, що теж має враховувати історія задля збереження своєї важливої ролі в суспільстві – на чому наголошує і сучасна західноєвропейська історична наука⁴. В ній на основі архівних матеріалів досліджено студентський період у житті трьох вихідців з Поділля початку ХХ ст. Ці особи обрані на підставі виділення найбільш типових прикладів з кількох тисяч особових справ студентів, що були досліджені мною, а тому хоча у цій розвідці досліджено лише три особи, однак за ними стоїть велика кількість вивчених мною і їм подібних, що й дозволяє стверджувати саме не випадковість, а закономірність їх життєвого шляху для маси інших. Кожен із обраних для дослідження в цій розвідці осіб представляв три головні конфесійні (а також і етнічні) групи, що творили абсолютну більшість тогочасного населення краю – православну (за якою тут стояли головно українці), римо-католики (зазвичай поляки) та юдеї (евреї). При цьому період навчання цих осіб у Київському комерційному інституті охоплює як передвоєні роки, так і роки Першої світової війни, що дозволяє прослідкувати і вплив цього катаклізму на життя загалом, що є надзвичайно важливо та актуально, враховуючи знаковість Першої світової війни для всього подальшого періоду історії. Додатково актуалізує це дослідження й та обставина, що архівні матеріали, покладені в його основу, дозволяють «проявити» різні аспекти життя досліджуваних особистостей, що в підсумку і дозволяє вибудувати не лише об'єктивну, але й цілісну життєву палітру їх

студентських років – періоду, що є знаковим в силу завершення формування саме у ці роки особистості та набуття подальших професійних навичок.

Зазначу, що дослідження побудоване на комплексах архівних документів, що увійшли до особових справ досліджуваних персоналій і відклались в архіві Київського комерційного інституту, в якому вони навчались у перші десятиліття ХХ ст.

Першим пропоную розглянути представника православної конфесії, оскільки саме її адепти становили більшість населення цього регіону України. Це Олександр Єфимович Бачинський. Як слідує з копії метричної виписки, він народився 16 серпня 1888 р. у родині православного священика з с. Осташки Проскурівського повіту Подільської губернії⁵.

Оскільки його хрещення відбулось аж 14 листопада 1888 р., тобто майже через 3 місяці після його народження, то можна припускати що це зумовлювалось його слабким здоров'ям. Адже ж важко пояснити таке відтягування хрещення дитини священика, що зазвичай відбувалось за кілька днів після народження. Принаймні, така ж ситуація мала місце з одним із дітей православного священика з Волинської губернії Павла Дашкевича – Валеріана. Останній, внаслідок слабого здоров'я, також був охрещений доволі пізно⁶.

Показово є також особа хресного батька О. Бачинського – ним бувинський⁷, тобто рідний брат батька Олександра Бачинського. Цей факт наочно засвідчує тісні корпоративні зв'язки у середовищі місцевого православного духовенства, а також і місцеве походження родини О. Бачинського. Останнє засвідчує і копія формулярного списку батька Олександра Бачинського: у ньому зазначено, що останній походив із родини православного священика з с. Баштанки Ольгопільського повіту Подільської губернії⁸.

Також із копії формулярного списку про службу батька О. Бачинського можна зробити висновок про багатодітність місцевих православних священницьких родів – у нього було семеро дітей і при цьому всі отримували освіту, а старший з синів працював «старшим вчителем Вінницької двокласної вчительської школи»⁹. Звернення останнього зі шляху духовної кар'єри, що було продовжено й О. Бачинським, було свідченням кризи релігійності та десакралізацією світогляду у тогочасному суспільстві, що створювало сприятливе підґрунтя для глобальних соціальних потрясінь, що й відбулись незабаром.

Середню освіту О. Бачинський здобув у Подільській духовній семінарії, що було найбільш оптимальним з фінансового погляду. У ній він навчався з серпня 1903 по червень 1910 рр. В атестаті семінарії значиться, що поведінки він був «відмінної», але з більшості предметів отримав «З»¹⁰.

25 липня 1910 р. Бачинський надіслав з с. Осташки заяву з проханням про зарахування дійсним студентом економічного відділення Київського комерційного інституту¹¹. Зазначу, що це відділення було лідером за кількістю

поданих заяв, оскільки дозволяло отримати більший спектр місць для працевлаштування в майбутньому, а в період навчання – розмір плати за надані освітні послуги був меншим, аніж у суміжному комерційно-технічному відділенні¹². До серпня абітурієнт так і не отримав тоді відповідь на свою заяву, через що повторно просив повідомити про долю своєї заяви, але лише 10 вересня йому було надано відповідь з інституту¹³. Це був типовий приклад, який засвідчував загальну тенденцію із документообігом і породженою нею розгалуженою та непереможною бюрократією в імперії.

Одразу ж після вступу до інституту О. Бачинський порушив питання про надання йому відстрочки від виконання військового обов'язку на час навчання, що було задоволено^{14,15}. Згодом (у 1912 р.) О. Бачинський знову просив директора інституту про продовження йому відстрочки від призову до 1915 р., оскільки не встигав виконати навчальний план раніше¹⁶. Таке ж подання було зроблено ним і 31 травня 1914 р., тобто буквально у переддень Першої світової війни¹⁷.

У вересні 1911 р. студент звернувся до ради професорів Київського комерційного інституту з проханням про звільнення від плати за навчання, оскільки «перебував у тяжкому матеріальному становищі»¹⁸. Останнє пояснювалось відсутністю батька (котрий помер) та багатодітністю батьківської сім'ї, що лишилась на утриманні матері. Бідність супроводжувала весь період його навчання у виші, що, в принципі, було характерною рисою для багатьох студентів. Наприклад, відповідно до даних студентської анкети, що була проведена з-поміж українського студентства різних вишів Києва у 1913 р., 72% з них належали до матеріально незабезпечених – їх місячний бюджет не перевищував 30 руб.¹⁹ Щоправда, цю цифру можна збільшити, якщо додати ще 24% опитаних студентів, чий місячний дохід виявився у межах від 31 до 40 руб.²⁰, оскільки і це було «не занадто густо» за київськими цінами.

Матеріальна скрута змушувала О. Бачинського, як і інших студентів інституту, що опинилися в аналогічній ситуації, звертатися до правління вишу з проханнями про звільнення від плати за навчання – в архіві цього вишу зберіглася низка справ, що складались із заяв студентів на звільнення від плати за навчання та отримання позик²¹. Вписуючись у цю загальну тенденцію, Бачинський 18 січня 1912 р. просив правління інституту звільнити його від плати за навчанням у поточному семестрі, оскільки «не мав засобів» і водночас «прагнув продовжити навчання»²². А у вересні 1913 р. він прохав про надання позики у розмірі 30 руб. для внесення їх як плати за навчання²³.

У бланках, що обов'язково супроводжували прохання студентів інституту про звільнення чи інші пільги у сплаті за навчання, студент повідомляв про себе наступні дані: 1) знімав у Києві квартиру спільно з товаришем за 17 руб.; 2) харчувався у студентській їдальні за 12–20 коп. за обід на день; 3) заробітку не мав, а загальні витрати на місяць становили, «дивлячись по

засобам», 19–20 руб.; 4) батько помер 15 років тому, а мати живе у с. Захарівцях Проскурівського повіту Подільської губернії; 5) належить до Подільського земляцтва²⁴. Скрутне матеріальне становище матері, яка сама виховувала решту дітей, зумовило те, що вона могла лише іноді надсилати до 20 руб., але не щомісяця, плюс – раз на рік він отримував 40 руб. емеритури після смерті батька²⁵.

Остання виплачувалась з духовного відомства, в якому свого часу працював його батько. Зокрема, в особовій справі О. Бачинського з архіву інституту збереглися його звернення до взаємодопомоги духовенства Подільської єпархії, що датуються вереснем 1912 р., жовтнем і груднем 1913 р. та квітнем 1914 р.²⁶. Враховуючи регулярність цих звернень можна робити висновок, що їх наслідком було надання йому субсидій на семестр. При цьому потрібно зазначити, що поряд із проханнями щодо матеріальної допомоги у студента виникали й конфліктні ситуації з представниками духовного відомства, можливо, саме на ґрунті складнощів із отриманням цієї самої допомоги. Так, у грудні 1913 р. до канцелярії інституту надійшла відповідь Подільської духовної консисторії на скаргу О. Бачинського на священника Федота Лашкова з резолюцією єпископа Подільського та Брацлавського «справу припинити»²⁷.

Попри матеріальну скруту Бачинський не занехаював навчання, що засвідчується доволі високими балами у його матрикулі з більшості предметів²⁸. Так само не забував він і про інші «радощі життя». Зокрема, 19 квітня 1914 р. звернувся до канцелярії вищу з проханням «надати мені необхідне свідоцтво потрібне для вступу у шлюб зі спадковою почесною громадянкою дівцею Софією Пилипівною Тарчевською»²⁹.

Початок Першої світової війни закономірно мав погіршити його матеріальне становище, що й засвідчили документи з його особової справи. Так, у січні 1915 р. він знову просив інститут засвідчити його скрутне матеріальне становище перед Касою взаємодопомоги духовенства Подільської єпархії задля отримання субсидії від неї, що було задоволено³⁰.

Пропри всі складнощі у березні 1915 р. О. Бачинський закінчив повний курс навчання в Київському комерційному інституті, про що отримав відповідне посвідчення³¹. А вже за п'ять днів після цього він звернувся до директора закладу з проханням надати «свідоцтво про моральність для вступу до Одеського Сергієвського артилерійського училища»³². Це прохання Бачинського не варто розглядати як вияв патріотизму. Навпаки, це був типовий для того часу спосіб уникнення потрапляння на фронт, що, водночас, засвідчував і відсутність лояльності до імперії – риса, що характеризувала переважно представників пригноблених цією імперією етносів³³. Щодо небажання О. Бачинського воювати за чужу йому державу, то це підтверджується й тим, що наприкінці 1914 р. повітове з військової

повинності присутствіє за місцем його приписки повідомляло, що останній втратив право на відстрочку і тому підлягав призову³⁴. Отже, намагаючись відтягти потрапляння до діючої армії, О. Бачинський шукав будь-які ефективні засоби, і обрав вже випробуваний. На цьому його особова справа в архіві інституту припиняється.

Інша особа, що взята як приклад, представляла римо-католицьку (а отже переважно польську за етнічною приналежністю) громаду Поділля, що до початку ХХ ст. становила вагому частку місцевого населення³⁵. Це Томаш-Станіслав Новаківський. Він народився 29 грудня 1887 р. у с. Соснівка Могилівського повіту Подільської губернії у родині колишніх однодворців «зарахованих до селян Йосифа та Марії з Пашкевичів Новаківських», а церемонія хрещення відбулась 6 січня 1888 р. у римо-католицькому костелі Шаргорода і хресними батьками були «дворянин Анзельм Подгорецький з Михаліною Домбровською»³⁶. Належність до римо-католицької конфесії, а також прізвища батьків і хрещеного свідчать на користь його польської етнічної приналежності. При цьому можна припускати і те, що він походив зі збіднілої польської шляхти. Адже ж це була найбільш опозиційно налаштована щодо російської влади частина польської громади. Тож саме ця група і зазнала найбільшого пресингу з боку влади. Він виявився у пониженні їх соціального статусу шляхом переведення до стану селян³⁷.

Як зазначив Т.-С. Новаківський наприкінці навчання в інституті у *curriculum vitae* (датоване 21 березня 1916 р.): «елементарну освіту здобув вдома», а 1897 р. вступив у підготовчий клас Кам'янець-Подільської гімназії, але мусив залишити її у 1904 р., провчившись три класи³⁸. Проте у 1905 р. склав іспит як екстерн у Кам'янець-Подільській гімназії і отримав свідоцтво за 6 класів³⁹. Враховуючи те, що це був апогей демократичної революції 1905–1907 рр., то можна припускати, що він скористався послабленнями в законодавстві для цього кроку, тобто – залишив гімназію з політичних мотивів.

Далі Т.-С. Новаківський писав у *curriculum vitae* таке: «У 1906 р. я поїхав до Німеччини, де поступив до Мітвайдського політехнічного інституту. Але в цьому інституті я прожив лише два місяці, оскільки вирішив присвятити себе вивченню соціальних і технічних дисциплін»⁴⁰. Для цього він повернувся до Російської імперії, де у 1907 р. закінчив повний гімназійний курс у Саратовській гімназії Гесса і восени того ж року поступив до Київського комерційного інституту⁴¹. Згодом (у 1914 р.) йому довелось ще раз складати випускні іспити за курс середньої школи, цього разу при Київському другому комерційному училищі, оскільки гімназія Гесса «була позбавлена належних їй прав через недотримання певних формальностей»⁴² і була закрита⁴³.

26 серпня 1907 р. Новаківський подав заяву (в якій уперше змінює послідовність своїх імен на Станіслав-Томаш) з проханням про зарахування на економічне відділення Київського комерційного інституту⁴⁴. Воно було задо-

волено, що, зокрема, дозволило Новаківському уникнути призову на військову службу⁴⁵, а з початком Першої світової війни – і мобілізації. Останнє засвідчує те, що у нього, так само як і у вище згаданого О. Бачинського, не було якогось патріотичного почуття до Російської імперії і, що в цілому характеризувало польську молодь підвладних імперії польських земель і загалом молодь усіх пригноблених тією імперією народів⁴⁶. Між іншим, навіть коли у 1916 р. Новаківський закінчив навчання в інституті і про це було повідомлено повітове з військової повинності присутствіє⁴⁷, то він зробив усе задля уникнення мобілізації.

Невід'ємною ознакою студентських років юнака була матеріальна скрута. Вихід було знайдено в отриманні стипендії (що йшла на покриття витрат на навчання) від К.Ф. Казимира, котрому він регулярно звітував про свої успіхи у навчанні⁴⁸. Однак восени 1911 р. останній помер. Тому Новаківський у листопаді 1911 р. був вимушений звертатися до директора інституту з проханням звільнити його від плати за навчання у 1911–1912 навчальному році. При цьому пояснював, що «спадкоємці К.Ф. Казимира, у котрого я був впродовж чотирьох років стипендіатом, позбавили мене стипендії»⁴⁹. У цьому ж зверненні він пояснював, що «засобів ніяких я не маю»⁵⁰. Те ж саме було повторено і дещо згодом, з проясненням, що у разі відмови у звільненні від плати за навчання він «позбудеться можливості закінчити вищу освіту»⁵¹.

Уже 6 лютого 1912 р. студент знову просив правління інституту про звільнення від плати за навчання у поточному семестрі, оскільки «знаходжусь у вкрай скрутних матеріальних умовах»⁵². А на початку 1914 р. він уже просив адміністрацію вишу про надання позики у розмірі 50 руб. для оплати вартості навчання за поточний семестр (було задоволено у розмірі 35 руб.)⁵³.

Період навчання Т.-С. Новаківського у Київському комерційному інституті виявився доволі тривалим – з осені 1907 по осінь 1916 р., попри те, що термін навчання у цьому виші становив чотири роки⁵⁴. Дійсно, у випадку спеціалізованих вишів термін навчання часто перевищувався «в силу перевантаженості програм»⁵⁵. Але у випадку Новаківського це був своєрідний рекорд за часом перебування студента у цьому виші, що зумовлювався не лише складнощами матеріального характеру, але й тим, що студент з головою поринув у науково-дослідну діяльність. Саме остання забирала чимало часу.

У curriculum vitae Новаківський зазначав, що тривалий час перебував у закордонних відрядженнях у Японії – у 1911, 1913 та 1915 рр.⁵⁶. Їх успішність, зокрема, засвідчується навіть спеціальним зверненням до директора інституту від тютюнової фабрики «В.І. Асмолов і Ко» з проханням аби Новаківський допоміг у підборі інформації, що буде корисною для з'ясування умов для збільшення експорту російської тютюнової продукції до Японії⁵⁷. Але це – інший напрям наукових студій, що виходить за рамки цього дослідження. Зазначу у цьому зв'язку лише одну деталь – 15 грудня 1915 р. студент звернувся до адмі-

ністрації інституту з проханням дозволити прочитати три лекції про Японію, «чистий збір від яких піде нужденним студентам Київського комерційного інституту»⁵⁸. При цьому друковану програму двох перших лекцій він додавав, а третю планував присвятити «економічній еволюції Японії, російсько-японським відносинам в минулому і тепер, значенню Панамського каналу для Японії та японсько-російських відносин»⁵⁹.

Проте перша спроба читання лекцій була зроблена Новаківським ще у 1910 р., коли він, як голова гуртка есперантистів, звернувся до директора Київського комерційного інституту з проханням дозволити йому «читати мову есперанто»⁶⁰. У цьому йому було відмовлено, але натомість ми довідалися про ще одне його захоплення – есперанто, що засвідчується і фігуруванням його прізвища у складі правління гуртка «Зелена зірка» студентів-есперантистів інституту⁶¹.

Також потрібно зазначити, що за період навчання студент встиг видати низку публікацій (у 1911 р. – «Вінок на могилу друга», у 1913 р. – «Сільське господарство Японії», у 1914 р. – «Виставки в Америці у 1915 р.», у 1915 р. – «Панамський канал і його світове значення» та «До питання про російсько-японські торгові відносини») і готував до друку фундаментальну п'ятитомну працю «Далекий Схід»⁶². При цьому за дослідження про Панамський канал він «був обраний членом Імператорського географічного товариства»⁶³.

Також Т.-С. Новаківський зазначив у *curriculum vitae*, що був співробітником таких друкованих видань: «Ізвестія Київського комерційного інституту», «Бюлетень Київського комерційного інституту», «Речь» (Петроград), «Подільські ізвестія» (Кам'янець-Подільський), «Далека околиця» (Владивосток)⁶⁴.

Не закинув студент і навчальний процес: практично всі дисципліни склав на відмінно («3» у нього стоїть лише з історії російського державного права)⁶⁵.

Тож зрештою, попри дію усіх гальмівних факторів, у 1916 р. Т.-С. Новаківський закінчив навчання у Київському комерційному інституті. 21 березня 1916 р. отримав тимчасове свідоцтво про закінчення повного курсу навчання⁶⁶, а у вересні 1916 р. подав заяву з проханням допустити його до складання випускних іспитів, а після їх складання у вересні – листопаді 1916 р. (тобто одразу ж після реевакуації Київського комерційного інституту з Саратова до Києва⁶⁷) йому було присвоєно звання кандидата економічних наук першого ступеня (диплом з відзнакою. – авт.)⁶⁸.

Зазначу, що початково він планував скласти випускні іспити навесні 1916 р., про що й подав заяву у березні того року⁶⁹, тобто одразу ж по отриманню свідоцтва про закінчення повного курсу навчання. Проте внаслідок хвороби він просив про перенесення часу складання випускних іспитів, що підтверджувалось і довідкою від лікаря (в якій вказано як діагноз грип)⁷⁰. Зазначу, що захворюваність у період перебування київських вишів в евакуації у Саратові

(з осені 1915 по літо 1916 рр.) дійсно суттєво зростає. Це визнавалось низкою сучасників і було наслідком особливостей місцевого клімату, що посилювались погіршенням якості життя і в підсумку негативно позначались на здоров'ї багатьох осіб, які опинилися в евакуації у цьому місті⁷¹.

Цікаво, що в липні 1933 р. Новаківський (котрий у цій заяві іменує себе не Томашем-Станіславом, а просто Станіславом, вочевидь, задля уникнення уваги до свого польського походження, що було небезпечно за умов постійної конфронтації СРСР із Другою Річчю Посполитою) звернувся до Інституту спиртової промисловості (який був одним із правонаступників Київського комерційного інституту) з проханням видати диплом замість загубленого свідоцтва, що було задоволено⁷². У відповідь йому було надано посвідчення, що він пройшов в інституті повний курс навчання, склав випускні іспити та здобув диплом кандидата економічних наук першого ступеня⁷³.

Третьою особою взятою для дослідження і яка представляла третю за чисельністю етнічну громаду регіону⁷⁴ був виходець з родини єврейських міщан Меджибожа Подільської губернії Йосип Аврум Меєрович Франкфурт, що народився у 1886 р.⁷⁵.

Середню освіту Й.А.-М. Франкфурт здобув в Одесі⁷⁶, що засвідчує особливу роль цього міста у житті єврейської громади України початку ХХ ст. Улітку 1908 р. він вступив на комерційне відділення Київського комерційного інституту⁷⁷ і, як і решта студентів стаціонару, отримав відстрочку від військового призову⁷⁸.

Період навчання Франкфурта також був позначений матеріальною скрутою. Так, вже у вересні 1911 р. він звернувся до керівництва інституту з проханням про звільнення від плати за навчання у поточному семестрі, що мотивувалось смертю батька і неможливістю матері матеріально підтримувати його. Проте у відповідь отримав лише зменшення на 15 руб. плати за навчання у поточному семестрі⁷⁹. Щоправда, незадовго до цього студент отримав від інституту посвідчення на надання закордонного паспорта для поїздки за кордон «зі спеціальною метою»⁸⁰. Це було звичною практикою серед студентів вишу і передбачало їх підготовку до написання дипломної роботи, але разом із цим супроводжувалось і додатковими матеріальними витратами, що не завжди покривались за рахунок вишу. Можливо, лише завдяки тому, що ще живим був його батько, юнак вирішив здійснити цю поїздку.

Повертаючись до питання матеріального становища Франкфурта зазначу, що вже у січні 1912 р. він знову звернувся до правління інституту з проханням про звільнення від плати за поточний семестр⁸¹. А оскільки і цього разу не отримав цілковитого задоволення свого прохання, то наприкінці березня 1912 р. знов звернувся до керівництва вишу з проханням звільнити його від сплати половини вартості навчання за семестр, а сплату решти просив відстрочити до 1 серпня, оскільки заявляв, що «впевнений, що літні заробітки

дозволять мені внести потрібну суму»⁸². Це зайвий раз підтверджує як факт неможливості більшості студентів цього вишу, так і те, що для студентів було властиве заробітчанство, зокрема і в літній період. Попри те, що адміністрація інституту дозволила відстрочити сплату 25 руб. до 1 травня, але Франкфурт (як видно з інших документів) не сплатив цих коштів і в серпні, а тому знову просив про відстрочку в їх сплаті до 16 жовтня 1912 р., але в цьому йому було відмовлено⁸³.

З опитувального бланку щодо надання субсидії або звільнення від плати за навчання видно, що Й.А.-М. Франкфурт винаймав у Києві кімнату «з товаришем» і платив за неї 6 руб.; був членом Одеського земляцтва (тобто вступив до земляцтва міста де навчався, а не звідки походив, бо ж в інституті діяло і Подільське земляцтво); харчувався в студентській їдальні (за 6 руб. на місяць); з підробітків мав «один урок за 8 руб. інший за 6 руб.» (тобто займався репетиторством). У графі щодо отримання коштів від рідних чи близьких зазначено, що отримував 5 руб. щомісяця від брата⁸⁴. Ці джерела отримання коштів, звертаючись до даних студентської анкети 1913 р.⁸⁵, були доволі типовими.

З іншого бланку, що супроводжував прохання про звільнення від плати за навчання, довідуємось, що студент мешкав у Києві по вул. Інститутській у буд. №8 і платив за квартиру щомісяця вже 7 руб., харчувався в їдальні Швидкої допомоги нужденним студентам, двічі отримував субсидії від Товариства потребуючих студентів інституту та двічі – від Одеського земляцтва. Про себе він зазначав, що неодружений; а про батьків – що батько помер, а мати «займається посередництвом»; також є один брат, котрий також навчається⁸⁶. Зазначено, що на цьому бланку щодо надання субсидії зазначено, що «відомості невірні, уроків не має, отримує 25 руб.» (тобто з дому йому надсилали не 5, а 25 руб., але за вирахуванням заявленої ним суми отримуваної від уроків виходило на ту ж цифру). В підсумку було зазначено, що Франкфурт «потребуючий» і тому йому зменшили плату за навчання на 15 руб.⁸⁷, тобто майже на третину від вартості навчання за семестр.

Ще однією рисою, що характеризує власне самого Й.А.-М. Франкфурта було те, що він не зупинився у пошуку варіанту отримання вищої освіти, навіть і після вступу до Київського комерційного інституту. Так, уже через два роки після вступу до цього вишу він надсилав свої документи до Одеського університету, але забрав їх⁸⁸ – вочевидь, не вступив через обмежувальну квоту на вступ для євреїв. А через півтора роки (на початку 1912 р.) знову просив канцелярію Київського комерційного інституту направити його документи до іншого вишу – цього разу його вибір впав на Демидівський юридичний ліцей у Ярославлі⁸⁹. Саме у цьому навчальному закладі він у вересні 1912 р. здобув диплом кандидата юридичних наук, тобто завершив повний курс вищої освіти. Натомість з виданої Франкфурту пізніше довідки із колишнього Київського комерційного інституту слідує, що він навчався у цьому виші до вересня 1912 р.

і вибув «не скінчивши повного курсу інституту»⁹⁰. Останнє можна пояснити посиленням пресингу на студентів-євреїв внаслідок запровадження в інституті нового статуту, що обмежував квоту для них, як і в державних вишах⁹¹.

Отже, роблячи загальні підсумки проведеного дослідження, можна зазначити на ключовій рисі, що об'єднувала вихідців із Поділля, котрі на початку ХХ ст. здобували освіту у Київському комерційному інституті – матеріальна незабезпеченість. На це не впливала ані їх станова, ані етнічна приналежність, а це додаткове свідчення на користь безпідставності різного роду інсинуацій навколо «єврейської теми» або інших. Водночас у шляхах вирішення питання із коштами можна побачити більшу солідарність на національному ґрунті властиву для представників польської громади – Т.-С. Новаківський був стипендіатом одного з польських меценатів. Щоправда, і тут бачимо прояв індивідуальності – адже зі смертю свого благодійника Новаківський втратив це джерело, бо його нащадки відмовились від продовження надання стипендій.

При цьому сам факт матеріальної незабезпеченості більшості студентів (особливо переконливо засвідчений вище згадуваною студентською анкетною 1913 р.) робив студентство головною базою для різного роду радикальних виступів. На це вказували і факти поширення різних радикальних течій з-поміж тогочасного студентства, та зрештою – їх участь у революційних подіях 1917–1921 рр.

Окрім цього, можна прослідкувати і падіння авторитету релігії та дескаралізацію світогляду нового покоління початку ХХ ст., що теж свідчило про створення серйозних передумов для глобальних потрясінь у суспільстві.

Тож у підсумку Перша світова війна лише виступила у ролі катализатора давно назрілих у суспільстві конфліктів, що закономірно були підсилені соціально-економічною кризою воєнних років та спрямувались проти влади. При цьому представники всіх пригноблених Російською імперією національностей засвідчили відсутність справжніх патріотичних почуттів щодо неї, що в поєднанні із наростанням соціально-економічної кризи сприяло поступовому розвалу фронту. Водночас не можна вести мову і про наявність бажання гинути за якісь інші інтереси, а отже і про певну «містечковість» інтересів, нерозуміння загальних тенденцій, що в подальшому обумовить і поразку українських вільних змагань 1917–1921 рр.

Усі зазначені риси були типовими для всіх українських земель, що на початку ХХ ст. були підвладні Російській імперії. А отже це засвідчує включеність Поділля у загальні процеси, властиві для тогочасної України і водночас наповнює загальноісторичний поступ України досліджуваного періоду тими елементами, що дозволяють йому стати зрозумілим та «заговорити» до загалу. Адже ж саме через такі конкретні і реальні факти історія стає більш зрозумілою і доступною для суспільства в цілому, а отже – починає виконувати одне зі своїх ключових завдань – вчити. Відповідно, необхідним є продовження цього напрямку досліджень.

Також можна робити висновок і про зростаючий на початку ХХст. потяг представників всіх національностей та суспільства загалом до здобуття економічної освіти. Це також засвідчувало докорінні зміни аксіологічних установок та вибору професійної діяльності в умовах посиленних трансформацій, спричинених утвердженням капіталістичного ладу.

Примітки:

¹ Про А. Двенадцать уроков по истории / Пер. с фр. Москва: РГГУ, 2000. С. 8.

² Див.: Гинзбург К. Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / Пер. с итал. Москва: РОССПЭН, 2000 та ін.

³ Див.: Репина Л. П. Женщины и мужчины в истории: Новая картина европейского прошлого. Очерки. Хрестоматия. Москва: РОССПЭН, 2002; Человек в мире чувств. Очерки по истории частной жизни в Европе и некоторых странах Азии до начала нового времени / Отв. ред. Ю. Л. Бессмертных. Москва: РОССПЭН, 2000; Прошлое – крупным планом: Современные исследования по микроистории. Санкт-Петербург: Европейский университет в Санкт-Петербурге, Алетейя, 2003; Семья, дом и узы родства в истории / Под общ. ред. Т. Зоколла, О. Кошелевой, Ю. Шлюмбама. Санкт-Петербург: Европейский университет в Санкт-Петербурге, Алетейя, 2004 та ін.

⁴ Про А. Двенадцать уроков по истории. С. 12.

⁵ Державний архів м. Києва (далі – Держархів м. Києва), ф.153, оп. 2, спр. 6, арк. 4.

⁶ Державний архів Житомирської області, ф.1, оп. 76, спр. 104, арк. 10 зв.; Чуткий А. Микола Павлович Дашкевич (1852–1908). Київ: Темпора, 2008. С. 101.

⁷ Держархів м. Києва, ф.153, оп. 2, спр. 6, арк. 4.

⁸ Там само, арк. 5 зв.

⁹ Там само, арк. 5 а.

¹⁰ Там само, арк. 2–2 зв.

¹¹ Там само, арк. 1.

¹² Там само, оп. 8, спр. 538.

¹³ Там само, оп. 2, спр. 6, арк. 8, 9.

¹⁴ Там само, арк. 11, 14.

¹⁵ Там само, оп. 8, спр. 1327, арк. 4.

¹⁶ Там само, оп. 2, спр. 6, арк. 32.

¹⁷ Там само, арк. 43.

¹⁸ Там само, арк. 19.

¹⁹ Там само, оп. 9, ч. II, спр. 66, арк. 20.

²⁰ Там само.

²¹ Там само, оп. 8, спр. 38, 122, 303.

²² Там само, оп. 2, спр. 6, арк. 22.

²³ Там само, арк. 38.

²⁴ Там само, арк. 93–96.

²⁵ Там само, арк. 94.

²⁶ Там само, арк. 29, 30, 34, 39, 41.

²⁷ Там само, арк. 40–40 зв.

²⁸ Там само, арк. 79–88.

²⁹ Там само, арк. 42.

³⁰ Там само, арк. 45–46.

³¹ Там само, арк. 48.

³² Там само, арк. 85.

³³ Див.: Чуткий А. І. Вища школа Києва в умовах Першої світової війни: ставлення студентів до мобілізації як індикатор лояльності до імперії // Гілея. 2018. Вип. 136 (№ 9). С. 120–126.

³⁴ Держархів м. Києва, ф.153, оп. 2, спр. 6, арк. 91–91 зв.

³⁵ Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 2000. С. 19.

³⁶ Держархів м. Києва, ф.153, оп. 7, спр. 1374, арк. 21.

³⁷ Див.: Бовуа Д. Битва за землю в Україні: 1863–1914. Поляки в соціально-етнічних конфліктах / Пер. з фр. Київ: Критика, 1998; Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863 рр.) / Пер. з фр. Київ: ІНТЕЛ, 1996.

³⁸ Держархів м. Києва, ф.153, оп. 7, спр. 1374, арк. 16.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ Там само, арк. 42.

⁴⁴ Там само, арк. 43.

⁴⁵ Там само, арк. 23–24, 46.

⁴⁶ Див.: Граціозі А. Війна і революція в Європі: 1905–1956 рр. / Пер. з іт. Київ: Основи, 2005.

⁴⁷ Держархів м. Києва, ф.153, оп. 7, спр. 1374, арк. 31, 33.

⁴⁸ Там само, арк. 59, 61.

⁴⁹ Там само, арк. 29.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само, арк. 54.

⁵² Там само, арк. 51.

⁵³ Там само, арк. 83.

⁵⁴ Там само, оп. 8, спр. 1327, арк. 1; Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.). Ніжин: ПП Лисенко, 2013. С. 154.

⁵⁵ Лейкина-Свирская В. Р. Русская интеллигенция в 1900–1917 годах. Москва: Мысль, 1981. С. 10.

⁵⁶ Держархів м. Києва, ф.153, оп. 7, спр. 1374, арк. 16.

⁵⁷ Там само, арк. 27.

⁵⁸ Там само, арк. 44.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Там само, арк. 57.

⁶¹ Там само, оп. 8, спр. 6, арк. 3.

⁶² Там само, арк. 16 зв.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Там само, арк. 90.

⁶⁶ Там само, арк. 19, 39.

⁶⁷ Чуткий А. І. Київський комерційний інститут. С. 297–302.

⁶⁸ Держархів м. Києва, ф.153, оп. 7, спр. 1374, арк. 6, 7, 13.

⁶⁹ Там само, арк. 15.

⁷⁰ Там само, арк. 17–18.

⁷¹ Див.: Чуткий А. І. Київський комерційний інститут. С. 291–296.

⁷² Держархів м. Києва, ф.153, оп. 7, спр. 1374, арк. 1–3.

⁷³ Там само, арк. 4.

⁷⁴ Див.: Грицак Я. Й. Нарис історії України. С. 19.

⁷⁵ Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 3311, арк. 40.

⁷⁶ Там само, арк. 39.

⁷⁷ Там само, арк. 43.

⁷⁸ Там само, арк. 33.

⁷⁹ Там само, оп. 4, спр. 3130, арк. 6.

⁸⁰ Там само, арк. 3.

⁸¹ Там само, оп. 3, спр. 3311, арк. 19.

⁸² Там само, арк. 21.

⁸³ Там само, арк. 15.

⁸⁴ Там само, арк. 20.

⁸⁵ Там само, оп. 9, ч. II, спр. 66, арк. 20.

⁸⁶ Там само, оп. 3, спр. 3311, арк. 18 зв.

⁸⁷ Там само, арк. 17.

⁸⁸ Там само, арк. 32.

⁸⁹ Там само, арк. 28.

⁹⁰ Там само, арк. 1.

⁹¹ Див.: Чуткий А. І. Київський комерційний інститут. С. 137–138.

Andrii Chutkyi, “Non prominent” figure on the background of epoch: youth representatives from Podilia in the Kyiv Commercial Institute. *The article deals with the fate of “non prominent” natives of Podilia, who represented those national components that made up the absolute majority of the population of Podilia at the beginning of XX century - Ukrainian, Polish and Jewish parts of it. From each of these three groups one person, who studied at the Commercial Institute at the early XX century, was selected as an example.*

The choice of students as a an object for studying was predetermined by the special role of youth in the life of the society at that time. And the choice of the Kyiv Commercial Institute is due to the special democracy inherent in this university in student policy, which makes it the most “pure” object for historical study. It is also due to the fact that it was the first economic profile institute in Ukraine. So, by studying the structure of its student group we can find out the attitude to the economic sphere of life at that time society.

The documents revealed in the student personal cases allowed us to cover not only their origin and information about their parents, but also their secondary education.

Also, these groups of documents allowed to “show” the material aspect of life of these persons during the student period. They all belonged to the financially disadvantaged, which was typical for a large part of the student community at that time. This, along with the crisis of religiosity, was a testament to the hidden revolutionary processes that eventually had to be poured out. And students should become one of their drivers. Therefore, we have one of the indirect evidence of the increase of internal conflict in the society of the early XX century, which made possible further global upheavals.

The latter was explained by such a feature as the avoidance of mobilization since the outbreak of World War I. It was not just a refusal to fight, but a refusal to fight for a foreign state. That is exactly the way how oppressed nations perceived the Russian Empire and that it was also supposed to approach its death in the conditions of the World war.

Keywords: *history of Ukraine at the beginning of XX century, Kyiv Commercial Institute, micro-history, Podilia, students.*

Отримано: 21.10.2019